

הרב יהושע וייסינגר

האם מגפת הקורונה מוגדרת כמגפה מבחינה הלכתית?

הקדמה

מבחינה הלכתית יש לבחון אם מגפת הקורונה המשתוללת כיום בארץ ובעולם מוגדרת כמגפה, או לחילופין כחולי נקודתי. לשאלה זו השלכות הלכתיות שונות, כפי שנראה. לכאורה זו נראית כמגפה, וכך היא מכונה ע"י המשרדים הרשמיים בארץ ובעולם. בשורות הבאות נבחן את הדברים מבחינת ההלכה.

א. הגדרת מגפה

יסוד הסוגיה הוא במשנה ולאחר מכן בגמרא במסכת תענית, וכך כתוב במשנה (פ"ג מ"ד):

איזהו דבר? עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה **שלושה מתים בשלושה ימים זה אחר זה** דבר, פחות מכאן - אין זה דבר. על זה מוסיפה הגמרא (תענית כא ע"א):

תנו רבנן: עיר המוציאה חמש מאות ואלף רגלי, כגון כפר עכו, ויצאו הימנה תשעה מתים בשלושה ימים זה אחר זה - הרי זה דבר. ביום אחד או בארבעה ימים - אין זה דבר. ועיר המוציאה חמש מאות רגלי, כגון כפר עמיקו, ויצאו ממנה שלושה מתים בשלושה ימים זה אחר זה - הרי זה דבר, ביום אחד או ארבעה ימים - אין זה דבר.

כלומר, כדי להניח שמדובר במגפה ולא במקרה יחיד של חולי או פגיעה, יש לבחון סטטיסטית את כמות מקרי המוות המאומתים מקורונה לפי גודל האוכלוסייה. נחלקו הראשונים אם המדובר בנפטר בכל יום לאורך שלושה ימים רצופים, או לחילופין בשלושה מתים ברצף של שלושה ימים. בכל מקרה הגמרא מפרטת מקרים שבהם העיר מונה חמש מאות איש, אלף חמש מאות וכו', והעיקרון הנלמד מזה הוא שיש צורך באחוזי תמותה גבוהים בפרק זמן קצר. האחרונים מסבירים שחז"ל בחרו חזרה של שלוש פעמים כדי לקבע חזקה, כפי שנלמד משור המועד שיוגדר כמועד רק לאחר שייגח שלוש פעמים. וכך כותב ה'קרן אורה' (תענית, שם):

1. רש"י, כא ע"ב ד"ה ביום אחד.

ויש לומר: **ילפינן משור המועד**, דלא הוחזק ליגח אלא בתלתא זימני, ורבי נמי מודה בשור המועד.

לצד ההסבר ההלכתי הוא מביא הסבר רעיוני, ולדבריו כאשר מתרחשת צרה בעם היהודי, היא יכולה להתקיים רק עד שלושה ימים. מעבר לכך זה כבר לא דבר טבעי ונורמלי, אלא צרה מיוחדת, ובלשונונו - מגפה, ועליה יש להתפלל ולהתענות:

ועוד נראה, דהכא טעמא כדאמרינן במדרש [אסת"ר ט, ב] **שאינ צרה מושלת [יותר] מג' ימים שלמים...** ולכן אם ח"ו גברה הצרה ג' ימים ע"כ צריך לבקש רחמים ולהתענות.²

הראשונים והאחרונים נחלקו בשאלה איך מונים את חמש מאות תושבי העיר, האם רק הגברים נמנים, או שמא גם הנשים והטף. הרמב"ם בהלכות תעניות (פ"ב ה"ה) לומד שמניין האוכלוסייה הוא רק עפ"י גברים צעירים, וכך כותב: 'ואין הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה בכלל מנין אנשי המדינה לעניין זה'. ה'כסף משנה' על אתר לומד זאת מהדיוק:

דהכי דייק מתניתין, דקתני: 'עיר המוציאה חמש מאות רגלי', דרגלי משמע הגברים, לבד מטף. והר"ן כתב דמלשון 'המוציאה' דייק הכי. ולי נראה שמהירושלמי למד כן, דגרסינן התם: בתים שאמרו - בריאים, ולא מרועעים, ודכוותה בחורים - אבל לא זקנים, וכי היכי דמשמע זקנים - יש למעט קטנים, וכן יש למעט נשים, לפי שהן חלושות המזג.

כלומר חמש מאות האנשים הינם גברים צעירים בלבד.³ יש מקום לציין שגם בנקודה זו ישנה מחלוקת אחרונים רחבה, ועיקרה בשאלה אם הדיוק שהמדובר רק בגברים צעירים ננקט רק ביחס לאוכלוסייה (חמש מאות רגלי),⁴ או שמא גם שלושת המתים צריכים להיות גברים צעירים ולא זקנים, נשים וטף, וכך נקט מהריק"ש (לשו"ע, או"ח סי' תקעו ס"ק ב) וכתב:

ומדקאמר ויצאו ממנה ג' מתים משמע שגם אם יהיו המתים נשים או קטנים או זקנים דבר הוי. וא"צ שיהיו רגלים. כנ"ל. וכן עמא דבר. לנקודה זו משמעות ביחס לסוגייתנו בהגדרת המגפה כיום, כפי שנראה.

2. הוא מפנה למדרש רבה שמביא לכך ראיות שונות מהתנ"ך, שלאחר שלושה ימים או שלוש פעמים הגדרת המציאות משתנה. וכך כתוב באסתר רבה (פרשה ט, אות ב): "לעולם אין ישראל נתונין בצרה יותר מג' ימים, שהרי באברהם כתיב (בראשית כב, ד): 'ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק', השבטים (בראשית מב, יז): 'ויאסף אתם אל משמר שלשת ימים', יונה - שנאמר (יונה ב): 'ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות, והמתים אינן חיים אלא לשלושת ימים, שנאמר (הושע ו, ב): 'יחינו מימים ביום השלישי יקמנו ונחיה לפניו', וגם הנס הזה נעשה בסוף שלושה ימים לתעניתם, הדא הוא דכתיב (אסתר ה, א): 'ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות', ושלחה וקראה להמן בסעודה עם המלך בחמישה עשר בניסן...".

3. וראה במשנה ברורה, שם, שהביא להלכה דברי הלבוש שבשניהם צריך שלא יהיו זקנים וטף ונשים. ראה עוד בשו"ת בצל החכמה, ח"ג, סי' מב, אות ז-ח; שו"ת יביא אומר, ח"ג, אה"ע, סי' ה.

4. כך משמע בכס"מ הנ"ל, ובבית יוסף, או"ח סי' תקעו.

בהמשך הגמרא (שם, ע"ב) נמצא שגם כאשר יש מגפה בבעלי חיים או בנכרים, היא עדיין מוגדרת כמגפה.

אמרו ליה לרב יהודה איכא מותנא בחזירי, גזר תעניתא. נימא קסבר רב יהודה מכה משולחת ממין אחד משולחת מכל המינין לא שאני חזירי דדמיין מעייה לבני אינשי.

כלומר כאשר יש מגפה עולמית, גם כאשר המדובר במגפה שפגעה בבעלי חיים, אולם היא יכולה לפגוע גם בבני אדם (בשל הדמיון של אותו בעל חיים לבני אדם),⁵ יש לגזור תענית מדין מגפה. מסיק מכאן התוספות⁶ שהדבר נכון גם ביחס למגפה שמסתובבת אצל נכרים שדומים במבנה האנטומי לישראלים:

פירוש: שבני מעיו של חזיר דומין למעיים של בני אדם, ויש לחוש שיהא על בני אדם. מכאן נראה שאם יהיה דבר על נכרים, יש לחוש ויש להתענות, דהא הכא חזינן דגזר תעניתא מדבר שהיה בחזירין משום דדמו מעייהו לבני אדם, וכל שכן של נכרים דדמו לישראל.

נקודה זו אינה מוסכמת בין הראשונים. לדעת חלק מהראשונים אין מקום להשוות בין מגפה שמתפשטת אצל נכרים למגפה המתפשטת אצל ישראלים, וכך כתב בר"ן (תענית שם, ד"ה גרסי' בגמרא):

ואחרים חולקין ואומרין דעכו"ם וישראל מפני שהן שתי אומות אין עונשן שוה והם נדונין לפי מעשיהם משא"כ בחזירי...

וכך הביא הריטב"א בפירושו השני: 'אבל גויים חלקו רשות לעצמם, ואעפ"י שהם מין אחד - ענייני גזירתם חלוקה לעצמם'. אולם הוא מסיים וכותב שיותר מסתבר כהבנה הראשונה, ששניהם מין אחד.⁷ וכך מסכם בשו"ת הרשב"ש (סי' שס):

אמנם אעפ"י שהדבר לא התחיל עדיין ביהודים ראוי הוא לגזור תענית... רמב"ם ובעל הטורים ז"ל ובעל השלחן ערוך לא חלקו בין גוים לישראל... כיון שנתן רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע כדאיתא בפרק הכונס צאן, כ"ש שהחוש יעיד על זה. וה' ישמור עמו ישראל אמן.

ממשיכה הגמרא ולומדת שגם כאשר המגפה נמצאת במקום מוגדר, אולם יש מעבר בין אזורי יישוב שונים, וישנו חשש להדבקה הדדית, הרי כי גם במקום שכעת אין מגפה יש להתענות מהפחד להיתכנות להדבקה וסכנה עתידית. וכך פוסק הרמב"ם להלכה (הלכות תעניות פ"ב ה"ו):

היה דבר במדינה ושיירות הולכות ובאות ממנה למדינה אחרת - שתיהן מתענות, אעפ"י שהן רחוקות זו מזו.

5. עי' תוס', תענית כא ע"ב ד"ה אמרו.

6. שם.

7. וכך גם מכריע הרמב"ם, שו"ת פאר הדור, סי' עו; וראה ברכי יוסף, או"ח סי' תקעו ס"ק ב; וראה מור וקציעה, סי' תקעו, שכתב: 'לא שנא פגעה מידת הדין בגוים או בישראל, צריכין שמירה שלא ילקו בחברתם, מאחר שניתנה רשות אינו מבחין בשוכנים יחד'.

ב. פסיקת ההלכה

למעשה כל מכלול השיקולים הנ"ל משתקף בפסיקת ההלכה ב'שלחן ערוך', רמ"א ונושאי הכלים. וכך פוסק ה'שלחן ערוך' (או"ח ס' תקעו, סעי' א-ג):

כשם שמתענים ומתריעים על הגשמים, כך היו מתענים על שאר הצרות... וכן על הדבר. איזהו דבר? עיר שיש בה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלוש מתים בשלושה ימים זה אחר זה [מת אחד בכל יום]⁸ - הרי זה דבר. יצאו ביום אחד או בארבע ימים - אין זה דבר.

היו בה אלף ויצאו ממנו שישה מתים בשלושה ימים זה אחר זה - הרי זה דבר. יצאו ביום אחד או בארבעה ימים - אין זה דבר; וכן לפי חשבון זה. ואין נשים וקטנים וזקנים ששבתו ממלאכה בכלל מנין אנשי המדינה לעניין זה... ואם היה דבר בחזירים - מתענין מפני שמעיהם דומים לשל בני אדם; וכל שכן אם היה דבר בגויים ולא בישראל - שמתענים.

כלומר ה'שלחן ערוך' פוסק לדינא שכאשר יש חשש למגפה, יש לחשב מבחינה סטטיסטית את הסיכון למוות. דבר זה נכון הן אצל ישראלים והן כאשר המגפה משתוללת אצל נכרים, וגם כאשר יש מגפה אצל חזירים שדומים במעט לבני אדם. יחד עם זאת מציין ה'שלחן ערוך' שכאשר יש שיירות בין המקומות השונים, יש להתענות גם במקום שאין כעת מגפה, ואם המקומות קרובים, גם בלי שיירות סדירות יש להתענות.⁹ בהמשך דבריו מציין ה'שלחן ערוך' (סעי' ה) שכאשר יש חולי מוגדר ונקודתי אזי לא עורכים את החשבון הזה, אלא מתענים מיידי. הרמ"א מציין שזהו ההבדל בין 'דבר שהוא בא מכה שינוי אור', שזה בסעיפים א-ג ב'שלחן ערוך' הנ"ל, שעוסקים במחלות ויראליות, לעומת יתר המחלות, שבהן אין צורך בשלושה מתים בשלושה ימים. למרות הבחנה זו, כותב הריטב"א (שם) שגם כאשר זו לא מחלה ויראלית, צריך שימותו לפחות שלושה, וה'לחם משנה' (על הרמב"ם שם) כותב שימותו לפחות שניים. ה'משנה ברורה' (שם, ס"ק יח) מסכם:

נראה דמכל מקום דווקא כשירד חולי זה להרבה אנשים אף שלא מת עדיין רק אחד מהן צריך להחמיר.

כלומר כאשר זה חולי מוכח להרבה אנשים, גם כאשר אין מת ספציפי, יש להתענות. וכעין זה למד ב'ערוך השלחן'.¹⁰

8. משנ"ב, ס' תקעו ס"ק ג.

9. שו"ע שם, סעי' ב; משנ"ב, שם ס"ק י. בנושא זה עיין בשו"ת היכל יצחק, או"ח ס' לא, שם הגר"א"ה הרצוג, נשאל אם יש לחסן אנשים חיסון מונע בשבת מפני מגפה שעדיין לא הגיעה לעיר. האם יש לפסוק על פי הר"ן, פ"ב דתענית, שכתב כי אין לחלל שבת בעיר שעדיין לא פשטה בה המגפה, או שצריך לעשות צעדים מניעתיים? וכתב: 'ואני אומר שזה תלוי ברופאים המומחים, שאם הם אומרים שעלול להתפשט וצריך לחסן את האוכלוסיה ע"י זריקות, אפילו אם יש בהן מלאכה דאורייתא, אם לא נעשה מערב שבת, מותר בשבת'.

10. ערוך השלחן, או"ח ס' תקעו סעי' יא, וכך כתב: 'וכן מתענים על החולאים... וכן אם נולד ברוב הציבור שחין פורה או חיכוך לח שעוקץ הבשר ומתחככין דהוי כשחין פורה אף שאין מתים מזה מכה היא...'

ג. השלכות למגפת הקורונה

באופן מעשי, קשה לתת הגדרה מדויקת למגפה המשתוללת כיום. מצד אחד, אם נלך לפי החישוב בגמרא, הקורונה אינה 'דבר' אלא חולי. ההגדרה של 'דבר' כמבואר לעיל - שלושה מתים בשלושה ימים לכל חמש מאות איש, כלומר כאשר 0.6% מאוכלוסיית הגברים מתים בתוך שלושה ימים. פחות מכך זה חולי. אנחנו ב"ה רחוקים מאוד מהמצב הזה. גם באנגליה, בארה"ב ובאיטליה זה לא הכיוון. אולם מסתבר שזה לא החשבון היחיד, ייתכן שיכולת ההדבקה (לולי כל צעדי המנע, הרפואיים והמנהלתיים, שנעשים) גם באה בחשבון. יחד עם זאת כאשר מסתכלים, בלי היצמדות למספרים מוחלטים, על עצם מה שקורה בעולם, ברור לכול שזו מגפה קשה, כפי שנראה.

בעיון ב'חיות יאיר'¹¹ וכך הובא גם בספר 'קהלת יעקב' למהר"י אלגזי, נתנו הסבר למושג ה'דבר'. לדבריו 'זיל בתר טעמא', כלומר יש לתת הגדרה כללית למגפה ולא עפ"י סטטיסטיקת נפטרים מוגדרת בלבד. גם מחלה מידיקת שממיתה אנשים רבים בזמן קצר, יותר מהממוצע הרגיל, מוגדרת כדבר ומגפה. וזו לשון ה'קהלת יעקב' (מענה לשון, לשון תורה, מערכת אות ד סימן רצ):

דבר. לשון דבר אינו מיוסד על מכת המגפה הידועה, רק כל חולי המידבק מאיש לאיש וממית. ובמשנה דתעניות איזו היא דבר, עיר המוציאה חמש מאות רגלי וכו'. ש"מ שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דבר, וגם על זה נאמר דבר בעיר כנס רגליך, דזיל בתר טעמא. מה שאין כן לשון מגפה איננה רק ענין מכה שעניינה המגפה האמיתית שנולדה מכה עיפושית במקום אחד, והיא ארסית ונמשכת לכל האיברים והדמים, כעניין הנה [אנכי] נוגף [את כל] גבולך וכו'. ה'חיות יאיר' מסיים את תשובתו בשאלה האם קיים ואם כן מהי ההבחנה בין 'דבר' לבין 'מגפה'. יש הטוענים שמגפה היא מצב חמור יותר, או שלחלופין זה היינו הך (ומגפה היא רק הגדרת המכה עצמה). ה'חיות יאיר' מכריע כאפשרות השנייה, כלומר שזה אותו דבר. ואעפ"כ הוא מוסיף:

אבל להכריע ולתת עצה למבקש לדעת מה יעשה מי יכניס ראשו להורות בדבר שיש בו ספק נפש. כלומר בכל מקרה צריך להתענות ולהתפלל.¹²

מ"ש הרמ"א בסעיף ה' דבאלו א"צ שימותו בג' ימים וכו' כמו בדבר שהוא בא מכה שינוי אויר אלא מתענים ומתריעים מיד עכ"ל לא קאי המיתה על שחין וחיכוך דבאלו א"צ מיתה אלא עיקר כוונתו על מחלות אסכרה וחרחור וכיוצא בהם.

11. חיות יאיר, סי' קצז.

12. כעין זה כתב רבי יצחק מולכו, שכאשר המצב עדיין מסופק בהגדרת המגפה, עדיין יש להישמר ולהיזהר (ארחות יושר, פ' טו): 'מרגלא בפומייהו דאינשי, דכל זמן שלא נודע החולי אם הוא דבר או מגיפה שאינו מזיק ליושבים אצלו, ונראה לי הטעם דהדבר הוא כען נגעים, וכמו שהנגעים כל זמן שלא אמר הכהן טמא הוא אינם טמאים, כמו שאמר הכתוב וציוה הכהן ופינו את הבית בטרם יבא הכהן לראות את הנגע, כמו כן מגיפה'.

ניתן לומר שאף אם נצעד על פי חשבון הגמרא וה'שלחן ערוך' (0.6% מתים), יש לציין שחשבון המתים חייב להתבצע עפ"י הכמות הפוטנציאלית של האנשים שהיו מתים ללא המכשור הרפואי המתקדם שקיים היום. כלומר לכמות המתים שמתו בפועל יש לצרף את החולים שהיו מתים ללא הציוד המודרני (מכשירי הנשמה ותרופות). על אף השוני, אנו מוצאים דוגמה לסברה זו ביחס להגדרת 'נפל' ו'בר חיות'. הפוסקים מציינים שאם יילוד יכול לחיות יותר משלושים יום רק בגלל ניתוחים, מכונות הנשמה וכד', הוא עדיין מוגדר כ'לאו בר חיות' בשאלות הפסקת היריון וכד', ואכמ"ל.¹³ מכאן שהמשך חייהם של חולי הקורונה ע"י תרופות ומכונות - מבורך, אולם לא נשלול את מניינם בכלל המתים במגפה לצורך החישוב על פי ההגדרות המדויקות.

לצד זה, יש מקום לשקול לצרף לחשבון המתים אנשים שמתו ממחלות אחרות בשל אי היכולת לקבל טיפול מתאים, מפני עומס הצוותים הרפואיים העסוקים בחולי קורונה, או בשל חוסר במשאבים בשל התרבות חולי המגפה. בכלל זה יש לציין גם חולים עתידיים שבשל העובדה שאינם מאובחנים כעת, מצבם הרפואי עלול להסתבך ולהגיע לסכנת חיים, כדוגמת חולי סרטן פוטנציאליים שלא עוברים בדיקות מקדימות או סדירות, וכאשר המערכת תחזור לשגרה, ייבדקו ויתברר שמצבם החמיר. ניתן לומר שנקודה זו תלויה במחלוקת שהובאה לעיל: את מי מגדירים בשלושת המתים מתוך חמש מאות, האם רק גברים צעירים ובריאים שמתו, או גם זקנים, אנשים חלשים, נשים וטף. לעמדה הכוללת רק גברים צעירים, ממילא אין מקום להחשיב גם תמותה ממקרים נלווים. כך נקטו חלק מהאחרונים (ראה לעיל). על דברי ה'כסף משנה', שנשים הן 'חלושות המזג' כלשונו ולכן אינן בחשבון, הסביר בשו"ת 'בצל החכמה' (ח"א סי' מד): 'הרי דאין מיתת נשים הוכחה לדבר כי י"ל שעל ידי שמזגן חלש הן ממהרות למות', ממילא בעלי מחלות רקע או אנשים חלשים שמתו בעת מגפה אינם נמנים בסטטיסטיקה. וכך נקט במפורש ב'ערוך השלחן' (טו"ח סי' תקעו סעי' ו) המציין כי מניין שלושת המתים לא כולל מוות מסיבות נלוות או מקבילות:

שאינן בחשבון הזה לא נשים ולא קטנים ולא זקנים ששבתו ממלאכה ויצאו ממנה

שלושה מתים בשלושה ימים זה אחר זה ומתו על מטתם, **הרי זה דבר לאפוקי אם**

אחד מהם נהרג או נטבע או שהיה חולה מכבר אין זה בחשבון.¹⁴

לדבריו אין מקום להוסיף במניין המתים אנשים שחלו בשל מחלות אחרות ובשל חוסר טיפול הולם, ונפטרו בתקופת המגפה. אולם כאמור ראשונים ואחרונים אחרים נקטו שלא כך, ובשלושת המתים **לא** נכללים רק גברים צעירים, אלא גם זקנים או אנשים

13. ראה עוד בשו"ת מעשה חושב, ח"ג סי' ט.

14. כך גם משמע מדברי רבי דוד קמחי, בפירושו לבראשית ה, כד: 'המגיפה היא מכה אנושה, אבל היא מכה פתאום בלי קדימת חולי', כלומר ללא מחלות רקע. וראה עוד בתפארת ישראל, אבות פ"ב אות מט': 'כבר אמרו הרופאים, שכשיש מחלה מהלכת ח"ו או דבר ל"ע, תאחז בפרטיות רק הבריאים והחזקים האוכלים למעדנים, ותחוס על האומללים והחלשים'. וראה עוד בית אלוקים, למב"ט פ' ט"ז; מערכי לב, סוף דרוש טז.

חלשים, והצורך בגברים צעירים נאמר **רק** ביחס למניין האוכלוסייה. ממילא ייתכן וניתן להכליל אנשים שמיתתם קשורה בעקיפין לקורונה כחלק ממניין המתים.

לסיכום, על אף החשבון שמופיע בגמרא וב'שלחן ערוך', נראה שלפי האמירה של ה'חוות יאיר' 'שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דבר... **דזיל בתר טעמא**', ממילא אף שאיננו מגיעים לכמות מתים גדולה כפי שמופיע בהלכה, אנו נמצאים כעת במגפה כללית, ויש מקום להתפלל ולצום. אולם גם אם נדבק בהגדרת ה'שלחן ערוך', יש מקום להרחיב את מספר המתים מעבר למספר האבסולוטי הרשמי.

